

Over goede ideeën en beperkte verbeelding

Het abolitionisme van Groen van Prinsterer

Als activist keerde Groen van Prinsterer – *founding father* van christelijke politiek – zich tegen de slavernij. Daarmee lijkt Groen aan de goede kant van de geschiedenis te staan en kan hij als inspirator dienen. Dit artikel plaatst hier een kanttekening bij: wie iets van de geschiedenis wil leren, kan beter kijken hoe goede en slechte ideeën met elkaar verbonden waren.

Door Gertjan Schutte

Dit voorjaar publiceerde historicus en journalist Rutger Bregman zijn boek *Morele ambitie*. Hierin doet hij een dringend beroep op zijn lezers om hun werkzame leven niet te verspillen in een nutteloze of zelfs schadelijke baan. In plaats daarvan is het beter de duizenden uren die aan werk gewijd worden, nuttig te besteden. Bregman is daarin niet geïnteresseerd in goede bedoelingen, maar in doelmatigheid. Vandaar dat hij vaak refereert aan effectief altruïsme.

Bregman is duidelijk uit op morele provocatie: hij wil accountants, consultants – en wellicht ook stukjesschrijvers – prikkelen om meer goed te doen. Hij weet goed hoe hij dat verhaal moet verkopen. Bregman vermijdt lange uitweidingen of ingewikkelde theorieën en gebruikt veel pakkende anekdotes. In een uitzending van Buitenhof bracht hij zijn boodschap krachtig onder de aandacht door stil te staan bij de anti-slavernijbeweging die in de late achttiende eeuw en negentiende eeuw streed tegen slavernij en slavenhandel.¹ Hij noemde onder andere William Wilberforce (1759-1833), een protestantse parlementariër, die ‘goedheid weer modieus’ wilde maken.

Het is krachtig om Wilberforce als illustratie te gebruiken in een betoog voor meer morele ambitie. Tegelijk valt bij dit gebruik van de geschiedenis een dubbele kanttekening te maken. Enerzijds waren de abolitionistische (anti-slavernij) ideeën van Wilberforce weerbarstiger dan Bregman betoogt. Ten tweede lag de effectiviteit van zijn ideeën grotendeels buiten zijn bereik; anderen borduurden voort op zijn ideeën, met tegengestelde bedoelingen. Dit artikel gaat in op dit type ambiguïteit door stil te staan bij de abolitionistische ideeën van Groen van Prinsterer.

Groen van Prinsterers abolitionisme | Willem Groen van Prinsterer (1801-1876) ging zich vanaf ongeveer 1840 intensief bezighouden met het abolitionisme. Door zijn vrouw Betsy van der Hoop en vrienden als Willem de Clercq (1795-1844) bekeerde Groen zich in de jaren 1820 tot een orthodoxe variant van het protestantisme, een keuze die grote impact had op zijn leven. Tijdens zijn leven groeide Groen uit tot prominent historicus en schrijver. Ook nam hij zitting in de Tweede Kamer vanaf 1849. Groen was een prominent schrijver, maar hij was ook een kundig netwerker. Zijn grote huis aan de Korte Voorhout – op een steenworp afstand van het Torentje

AUTEUR

Dr. Gertjan Schutte werkt als historicus aan de Theologische Universiteit Utrecht en schrijft een wetenschappelijk biografie van Groen van Prinsterer. Zie voor meer informatie over de biografie: groenbiografie.nl.

– fungeerde als de ontmoetingsplek van talloze geestverwanten uit Den Haag, Amsterdam en ver daarbuiten. Predikanten, filantropen en schrijvers wisten de weg naar Groens huis te vinden.

Dit netwerk, zo heeft Maartje Janse laten zien in haar boek *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland, 1840-1880* (2007), raakte geïnspireerd door Britse abolitionisten. In de jaren 1830 werd slavernij namelijk officieel afschaft in de meeste delen van het Britse imperium, waarna Britse abolitionisten zich richtten op de afschaffing van slavernij elders. Dat uitte zich in de oprichting van de British and Foreign Anti-Slavery Society in 1839. Leden van dit genootschap reisden in 1840 ook naar Nederland, om daar de afschaffing van slavernij te bepleiten, waaronder de Quaker John Scoble (1799-1877). Scoble had zelf verschillende Britse overzeese gebieden bezocht en was daardoor goed op de hoogte van zowel slavernij als contractarbeid. Scoble zocht naar leiders die de anti-slavernij beweging in Nederland konden aanvoeren en kwam daarbij uit bij Groen van Prinsterer. Scoble en zijn medestanders uitte de hoop dat Groen de Nederlandse Wilberforce kon worden.²

Dit artikel biedt te weinig ruimte om Groens politieke betrokkenheid bij de afschaffing van slavernij te bespreken en beperkt zich tot zijn ideeën over slavernij.³ Om zich tegen slavernij te keren moest Groen namelijk een aantal intellectuele hobbels over. In 1841 verstuurde zijn vriend De Clercq een briefje aan Groen waarin hij zijn bezwaren tegen de

anti-slavernijbeweging opsomde. Hij beschouwde slavernij weliswaar als een ‘gruwel’, maar hij zag geen dwingend christelijk argument om deze af te schaffen. Volgens De Clercq was het christelijk geloof niet bedoeld om ‘gruwelen en verkeerdheden’ te bestrijden. Hij voegde daaraan toe dat afschaffing van slavernij weliswaar tot vrijheid zou leiden, maar dat die vrijheid weer zou leiden tot andere gruwelen”. Hij uitte ook een juridisch-theologisch bezwaar: de Bijbel erkende “het regt der meesters op de slaven ten volle”. Daarnaast waren er talloze instellingen en individuen die hun koloniale investeringen met hand en tand zouden verdedigen.⁴

Deze bezwaren vormden inderdaad een intellectueel probleem voor Groen. Hij hechtte als antirevolutionair sterk aan het wettelijk gezag en zag weinig in politieke plannen die de samenleving democratischer zouden maken. Nu was slavernij juridisch verankerd in allerlei wetten en eigendomspapieren, waardoor verzet daartegen al snel het stempel ‘revolutionair’ droeg. Tegelijk was Groen vanaf ongeveer 1831 sterk geïnteresseerd in de verspreiding van het Evangelie in binnen- en buitenland, wat zich uitte in liefdadigheid en het verspreiden van bijbels onder soldaten.

Beide motieven – antirevolutionair en missie – speelden een rol bij Groens houding ten opzichte van het abolitionisme. Enerzijds wilde hij antirevolutionair denken en handelen, maar anderzijds zag hij dat de christelijke evangelisatie in gebieden overzee meer kans maakte na afschaffing van slavernij. De wreedheid die slaafgemaakten ervoeren, zorgde

ervoor dat zij niet-ontvankelijk waren voor de boodschap van missionarissen. Groen had dus voortdurend te maken met een onopgeloste spanning tussen twee principes. Hij vond Quakers als Scoble veel te radicaal, tegelijk zag hij evangelische potentie in abolitionisme. Dat bleek bijvoorbeeld toen in maart 1840 enkele Quakers Nederland bezochten, waaronder Elizabeth Fry. Deze charismatische vrouw maakte met haar toespraken veel emoties los, ook bij Groen. Willem de Clercq bestempelde Fry en anderen echter als ‘christelijk geverfde revolutionairen’⁵

Scoble en andere abolitionisten benadrukten vooral de slechte omstandigheden waarin slaafgemaakten leefden en de wreedheid waarmee zij behandeld werden. In Nederland was dat zowel een kracht als een zwakte. Deze betogen maakten indruk, maar werden ook terzijde geschoven. Hendrik Jacob Koenen (1809-1874), een andere Réveilvriend van Groen, stelde dat de verhalen over “grove misbruiken” in de koloniën gebaseerd waren op “overdrevene berichten van Quakers en vrijheidsdrijvers”.⁶ Bovendien vond hij dat de slaafgemaakten in Suriname “deels nog onrijp, deels geheel ongeschikt” zijn voor de vrijheid.⁷ Van Bruggen – ook een vriend van Groen – vond net als Koenen vrijlating van slaafgemaakten geen belangrijk ideaal. Slavernij was volgens hem niet strijdig met de Bijbel en bovendien was afschaffing maatschappelijk gezien onverstandig. De “evangelische gelijkheid” in de maatschappij bestempelde hij tot de “allergevaarlijkste weg”. Anders gezegd, afschaffing van slavernij was een vorm van ‘gelijkheidsdenken’ die kon leiden

tot de afschaffing van andere vormen van maatschappelijke hiërarchie.

De kracht van Groen lag in het feit dat hij de logica van zijn vrienden niet volgde. Hij ging door met zijn strijd tegen slavernij, wat in 1842 resulteerde in een voorstel tot oprichting van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de Afschaffing van Slavernij (NMBAS). In de tekst van dit voorstel kwamen de motieven van Groen en het Réveil duidelijk naar voren. “De verkondiging van Gods woord” had tot nu toe weinig voortgang gemaakt vanwege de slavernij, zo stelden zij vast. Bovendien benadrukte het voorstel – anders dan De Clercq eerder stelde – dat slavernij wel degelijk in strijd was met het evangelie. Daarnaast – en daar blijkt de beperking van Groens antirevolutionaire ideeën – benadrukte de NMBAS dat afschaffing verbonden moest worden aan schadevergoedingen voor eigenaren. Ook benadrukte de NMBAS gekant te zijn “tegen die leer van algemeene vrijheid en gelijkheid.”⁸ Met andere woorden, het doel van de maatschappij was vrijlating van slaafgemaakten, onder voorwaarde van schadevergoedingen voor de eigenaars en een “Christelijke opleiding” voor de voormalig slaafgemaakten.⁹

De wereld als voorstelling | Deze ideeën van Groen werden geuit in een relatief ver verleden, de negentiende eeuw. Wat kunnen wij daarvan – anno nu – leren? Om die vraag te beantwoorden is het behulpzaam een filosofisch uitstapje te maken. De filosoof Immanuel Kant (1724-1804) maakte in zijn filosofie een radicaal onderscheid tussen hoe de wereld is en hoe deze zich aan de mens voordoet.

Kennis over de wereld is altijd beperkt tot een specifieke voorstelling. Arthur Schopenhauer (1788-1860) borduurde verder op dat inzicht in zijn *De wereld als wil en voorstelling*. Anders dan Kant legde Schopenhauer de nadruk op de niet-rationele drijfveren van de mens. De mens wordt ook bepaald door gevoelens en drijfveren waarvan de mens zichzelf niet bewust is.

Nu heeft dat – op een enkele filosoof na – natuurlijk niemand weerhouden grootse, omvattende visies te formuleren. De Britse schrijfster Zadie Smith wees daarop in een recent essay over moderne generatieconflicten. Volgens haar brengt iedere generatie nieuwe ideeën voort, die in conflict met oudere, bestaande normen komen. Dit conflict wordt deels veroorzaakt door de neiging van iedere generatie om het eigen gelijk sterk te benadrukken. In de woorden van Zadie Smith: *“Every generation mistakes the limits of its own field of vision for the limits of the world.”*¹⁰

Die neiging om de eigen visie erg serieus te nemen, ontnemt de blik op de morele kwaliteit van de ‘field of vision’ van iedere generatie. In werkelijkheid, zo betoogde zij, is de verbeelding van iedere generatie aan beperkingen onderhevig. Naast een paar goede ideeën, lijdt iedere generatie aan blinde vlekken of slecht doordachte ideeën.

Dat dit raamwerk een bruikbaar moreel kader biedt om de geschiedenis te bekijken, liet Smith zelf zien in *The Fraud: A Novel* (2023). Deze roman gaat in op de slavernij die Jamaica en Groot-Brittannië aan elkaar verbond in de negentiende eeuw. Een van de protagonisten van de roman is Charles Dickens (1812-1870), een van de succesvolste schrijvers uit

de geschiedenis. In een interview met *de Volkskrant* ging Zadie Smith in op de wijze waarop Dickens’ verbeelding werkte. Enerzijds had Dickens volgens haar “een bijna bovenmenselijke geestkracht”, die geweldige romans opleverde die zelfs positieve invloed hadden op de sociale wetgeving in Groot-Brittannië. Anderzijds ging hij “hardvochtig” om met zijn vrouw en kinderen.¹¹

Diezelfde dubbelheid kenmerkte ook zijn ideeën over slavernij. Volgens Zadie Smith waren zijn ideeën vaak sentimenteel van aard; zij kwamen voort uit wat hij zelf had gezien. Nu had Dickens de Verenigde Staten bezocht en daar de slavernij in de zuidelijke staten met eigen ogen gezien. Hierna besloot hij geen lezingen meer te geven in die staten. Met de slavernij in Jamaica, die nog gewelddadiger was en direct met Groot-Brittannië was verbonden, hield Dickens zich echter niet bezig. Hij ging er nooit naartoe en kon het leed daar ook niet vatten met zijn verbeelding. Volgens Zadie Smith lag daar de tekortkoming van Charles Dickens: “hij moest dingen met eigen ogen zien om ze te kunnen begrijpen.” Wat hij niet had gezien, kon zijn verbeelding niet aanvullen.¹²

De ambiguïteit van het abolitionisme

Kortom, Smith brengt de kwaliteiten van Charles Dickens in verband met de minder sterke kanten van zijn verbeelding. Die voorzichtige wijze van morele beoordeling biedt wat mij betreft ook handvatten om de houding van protestanten in de slavernijdebatten nader te bekijken. William Wilberforce’s kracht lag in zijn ronkende parlemen-

taire toespraken waarin hij de wreedheid van de slavenhandel voor het voetlicht bracht. Vergeleken met vele andere parlementariërs – die vast wilden houden aan slavenhandel en slavernij – was Wilberforce daarmee een baken van morele verlichting. Daarmee was hij niet zonder meer een held. De beperking van de visie van Wilberforce lag allereerst in het feit dat hij de slavernij zelf ongemoeid liet; het afschaffen van de slavenhandel was al ambitieus genoeg.

Zijn sociale ideeën bevatten echter ook subtielere ambiguïteiten. Wilberforce protesteerde tegen slavernij, maar legde ook veel nadruk op het belang van sociale verschillen. Zelfs onder zijn tijdgenoten – die allemaal sterk aan hiërarchie hechtten – viel hij daarin op. De instandhouding van de maatschappelijke hiërarchie vroeg volgens hem om inspanningen van zowel arm als rijk.¹³ Die nadruk op verschillen binnen een samenleving hadden ook een pendant in Wilberforce ideeën over de verschillen tussen samenlevingen onderling. Wilberforce geloofde in de langzame ontwikkeling van de ‘arts and sciences’, waarbij Afrikaanse samenlevingen volgens hem minder gevorderd waren. Die hiërarchische ordening van samenlevingen speelde ook een rol bij zijn argumenten voor het abolitionisme. Wilberforce legde in zijn toespraken namelijk de nadruk op de Afrikanen als slachtoffers van wrede Europeanen, om zo medelijden te wekken bij zijn toehoorders. Afrikanen moesten gered worden door Europeanen.¹⁴

Die retorische keuze had echter een onbedoeld gevolg. Juist in de tijd dat Wilberforce en anderen tegen de slavenhandel streden, ontwikkelden

anderen racistische argumenten om slavernij juist te verdedigen. In dit discours was het Afrikaanse ‘ras’ inferieur aan het Europese, net als de samenlevingen in Afrika. De nadruk die Wilberforce op hiërarchie legde sloot hierbij aan. Hetzelfde gold voor zijn paternalistische ideeën over abolitionisme.¹⁵ Daarmee is niet gezegd dat Wilberforce een racist was. Het gaat er slechts om zijn bijdrage aan het abolitionisme in een breder kader te plaatsen. De ‘morele goedheid’ van Wilberforce bevatte op zijn minst ambiguïteiten.

Een soortgelijke denkbeweging kan gemaakt worden bij Groen van Prinsterers antislavernij-ideeën. Groen wilde de slavernij afschaffen, maar voor hem bleef slavernij een gangbare juridische regeling. Juist daarom moest afschaffing via de weg van schadevergoedingen verlopen. Dat slavernij iets onmenselijks, onchristelijks of zelfs een vorm van diefstal was, hadden eerdere denkers wel uitgesproken, maar Groen niet. Het respect voor eigendom van Groen en de NMBAS sloot nauw aan bij het standpunt van de koning en de regering, die in de jaren 1840 druk uitoefenden om het Nederlandse abolitionisme de kop in te drukken. Financiële belangen speelden daarbij een grote rol. Onder invloed van die druk, staakte Groen zijn activisme.¹⁶

Ruim tien jaar later, in 1853, kreeg de NMBAS een tweede leven. Na de Britse Quakers in de jaren 1840 gaf dit keer *Uncle Tom's Cabin* (1851-2) van de Amerikaanse schrijfster Harriet Beecher Stowe een impuls aan het abolitionisme. Deze roman benadrukte opnieuw de wreedheid van slavernij, wat grote

indruk maakte op Jan Willem Gefken, een van Groens Réveilvrienden.¹⁷ Dit keer kwam de NMBAS van de grond en was ze zowel werkzaam in de Tweede Kamer als daarbuiten, waarbij Groen zitting had in het bestuur. Net als in de jaren 1840 was de NMBAS nog steeds verbonden met christelijke overtuigingen, maar er werd wel samengewerkt met anderen. Als lid van de Tweede Kamer werkte Groen samen met liberalen om het lot van slaafgemaakten te verbeteren. Ook werden op kleine schaal slaafgemaakten vrijgekocht. Hierbij stonden de christelijke doelstellingen van Groen en het Réveil op de voorgrond. Vrijgekochte mensen kregen een grondige “Christelijke opleiding”.¹⁸ Uiteindelijk werd de slavernij in de Nederlandse koloniën in 1863 afgeschaft, waarbij eigenaren ruim gecompenseerd werden voor het verlies van hun ‘eigendom’.

Conclusie | De kracht van Groen lag in het ontwikkelen van een protestantse (antirevolutionaire) visie op de staat en samenleving. Die ideeën gaf hij bekendheid en ook een politieke stem in het parlement. Hierdoor raakte hij ook betrokken bij het debat over slavernij. De link tussen zijn geloof en antislavernij-ideeën was zowel een kracht als een zwakte. Anders dan een aantal van zijn vrienden, vond hij het wel nodig om de slavernij af te schaffen. Tegelijk zag hij vrijheid niet als een zelfstandig doel, maar koppelde hij abolitionisme aan de protestantse zending overzee. De slaafgemaakten moesten vooral bekend raken met het evangelie. Omdat slavernij dit doel in de weg stond, vond hij afschaffing een goed idee. Wie met

moderne ogen naar slavernij kijkt, is waarschijnlijk geneigd om andere argumenten aan te dragen: slavernij gaat in tegen de menselijke waardigheid en niemand heeft het morele of juridische recht om iemand anders te bezitten en te verkopen. Die argumenten lagen buiten Groens verbeelding.

Wilberforce, Groen en Charles Dickens hebben zich ingezet voor de afschaffing van slavernij of slavenhandel op een moment dat vele anderen dit niet wilden. Daarmee toonden zij zeker morele ambitie. Dit artikel heeft gewezen op de ambiguïteit van hun antislavernij-ideeën, met als doel om een realistischer beeld van hun morele inspanningen te schetsen. Oog hebben voor ambiguïteit leidt niet noodzakelijk tot cancellen, het vellen van harde morele oordelen over Wilberforce, Groen en Dickens. Wie ziet hoe vroegere denkers struikelend het goede probeerden te denken en doen, krijgt ook een realistischer beeld van zichzelf. Net als Dickens, Groen en Wilberforce bevatten ook onze ideeën en idealen blinde vlekken. Ook de ‘field of vision’ van de huidige tijd wordt, vroeger of later, weer bijgesteld en bekritiseerd. Daarmee snijdt het mes aan twee kanten: wie oog heeft voor de goede én slechte ideeën van vroegere denkers heeft een kader om naar het verleden te kijken, waarbij denkers niet worden gemythologiseerd of gecancelled. Tegelijk biedt dat kader een waarschuwing aan diegenen die vol goede bedoelingen hun eigen blinde vlekken ontkennen.